

Wykorzystanie map poznawczych w badaniach psychologicznych

Aleksander Hauziński*

Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

THE USE OF COGNITIVE MAPS IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH

The article contains a description of four studies in which the research problems were inspired by the theories of cognitive maps. The repeated analysis of those research brought new information and interpretations of the data and significantly expanded the theoretical perspective of the issue of cognitive maps. The aforementioned research confirms the importance of searching for integration of cognitive map theory.

Key words: cognitive maps, mental structures, empirical research

WPROWADZENIE

Idea mapy poznawczej wywiedziona została w psychologii z wyników badań dotyczących możliwości uczenia się przestrzeni przez zwierzęta. Podwaliny teorii uczenia się otoczenia położył Thorndike, który stworzył około 1890 roku laboratorium w którym badano inteligencję zwierząt. Thorndike sformułował prawo ćwiczenia (*law of exercise*) oraz prawo efektu (*law of effect*) (Hauziński, 2003, 2010). Z kolei Tolman (1932) definiując mapę poznawczą jako układ sprzężeń między bodźcami a popędami i potrzebami w postaci dwóch kategorii: map uproszczonych (*strip-maps*) i map złożonych (*comprehensive-maps*) podkreślał, że właśnie ich drugi rodzaj umożliwia opis i wyjaśnianie zachowań celowych. Złożone mapy poznawcze stanowią strukturę przekonań i wartości i umożliwiają wyjaśnienie zachowania się człowieka w dostępnej mu przestrzeni (*behavior space*). Postawy oraz cenione wartości odgrywają szczególną rolę w kluczowych sytuacjach, wpływając na podejmowane decyzje a także na przebieg zachowania się. Axelrod (1976) twierdził, że mapa poznawcza jest szczególnym sposobem reprezentacji złożonych systemów, obejmującym twierdzenia o wyodrębnionym ich fragmencie jak na przykład stan wiedzy o sobie i świecie w sytuacji migracji. Dla tak definiowanych map poznawczych możliwe jest określenie siły związków poznawczych. Hauziński (2017) wyróżnił następujące poziomy struktury mapy poznawczej: a) wiedzy o sobie i otoczeniu, jak np. obraz siebie i obraz własnego ciała w relacji do warunków otoczenia, zarówno kulturowego, społecznego, fizycznego i przestrzennego; b) mapę najbliższego otoczenia określającą sytuację osoby w środowisku; c) mapę poznawczą otoczenia jako strukturę wiedzy o relacjach z otoczeniem

w dużej skali w tym także mapę poznawczą świata, np. mapę Ziemi; d) mapę poznawczą wszechświata, czyli lokalizację Ziemi we wszechświecie; oraz e) światopogląd czyli globalną reprezentację realnego świata, pozostającą w ścisłej więzi z reprezentacją świata idealnego, który ma wpływ na wybór oraz ustosunkowanie do obiektów świata realnego. Hauziński (2017) wskazywał, że mapa poznawcza spełnia funkcję zbliżoną do programu kierującego i regulującego zachowaniem, kształtującego się wraz z rozwojem człowieka i zdobywaną wiedzą o sobie i otaczającym świecie. Treść mapy poznawczej zawiera informacje m.in. w postaci wiedzy o świecie społecznym, na przykład o rozkładzie przestępczości w mieście, o geografii politycznej, historii kraju. Ponieważ podmiotem korzystającym z treści mapy jest jej posiadacz, obejmuje ona również wiedzę i doświadczenia dotyczące własnych możliwości i sprawności. Służy planowaniu działań i efektywnej realizacji zamierzonych celów.

W artykule przywołano przykłady czterech badań których założenia oraz uzyskane wyniki ukazują możliwości wykorzystania teorii map poznawczych w celu uzyskania odpowiedzi na istotne pytania badawcze. W przypadku badania map poznawczych w procesie tranzycji z edukacji do pracy za mapę poznawczą uznano strukturę związków między czynnikami osobowościowymi i regulacyjnymi. Ich struktura i siła związków między nimi ma istotne znaczenie w przebiegu procesu tranzycji (Hauziński, 2017). W przypadku badania map poznawczych w procesie podejmowania decyzji o wyborze kraju emigracji odwołano się do idei wiązania lokalizacji geograficznej społeczności z jej charakterystyką. W tym przypadku analizowano strukturę wartości cenionych przez potencjalnego migranta (Hauziński, 2017). W przypadku badania map poznawczych środowiska zamieszkanego zagrożonego przestępczością analizowano rolę wskazówek lokacyjnych w postaci miejsc najlepiej znanych, bezpiecznych i niebezpiecznych w strukturalizacji wiedzy

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Aleksander Hauziński, Instytut Psychologii UAM, ul. A. Szmarzewskiego 89/AB, 60-568 Poznań. hauzinsk@amu.edu.pl

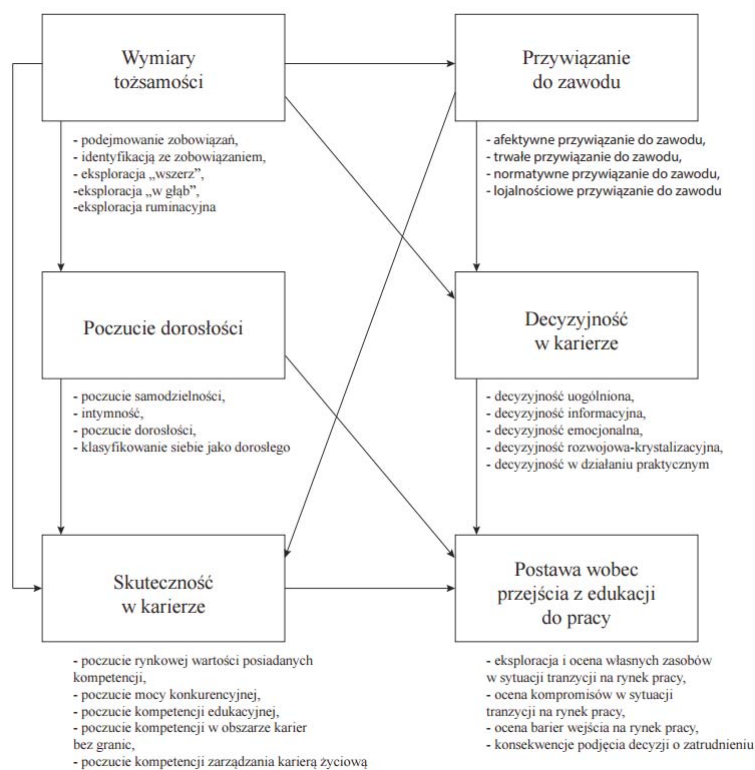
o środowisku i wpływ poziomu lęku na ocenę dystansów między nimi (Hauziński, 2003). W badaniach map poznawczych zainteresowań wykorzystano metodę szkieców w celu określenia formalnej struktury map zainteresowań własnych i związanych ze studiowanym kierunkiem (Hauziński, 2016).

MAPY POZNAWCZE W PROCESIE TRANZYCJI Z EDUKACJI DO PRACY

Proces tranzycji z edukacji do pracy jest ważnym zadaniem rozwojowym o którego przebiegu decydują nie tylko warunki i zasoby środowiska, ale i złożone psychologiczne mechanizmy regulacyjne. Indywidualne wyznaczniki przebiegu tranzycji z edukacji do pracy stanowią zdolność zatrudnieniową uwarunkowaną indywidualnymi zasobami kapitału kariery (Bańka, 2007). Bańka (2007) omawiając teorię kapitału kariery podkreślał znaczenie czynników decydujących o skuteczności działania jednostki, takich jak samoskuteczność, decyzyjność, otwartość, przywiązanie, motywacja osiągnięć. Rolę zasobów indywidualnych w realizacji celów życiowych uwypuklał również Erikson (2012) wskazując na wzrost znaczenia Ja i indywidualizacji nie tylko we współczesnej psychologii, ale i w szeroko rozumianej cywilizacji zachodniej. Proaktywna

eksploracja własnych planów życiowych zaczyna odgrywać coraz ważniejszą rolę w realiach rynku pracy ponieważ proces rozwoju zawodowego staje się nieciągły, nieliniowy i zarazem cykliczny (Bańka, 2018). Przebieg aktywności zawodowej jest często etapowy, powtarzany z powodu wielokrotnego wchodzenia na rynek pracy i opuszczania go, dlatego tak ważne jest poznanie struktury czynników decydujących o przebiegu procesu przejścia z edukacji do pracy.

Przywołane badania (Hauziński, 2017) psychologicznych mechanizmów regulujących przebieg procesu tranzycji do pracy oparto na zmiennych możliwie uniwersalnych i istotnych w każdym indywidualnym procesie tranzycji (Hauziński, 2017; Bańka i Trzeciak, 2017). Podstawy teoretyczne badania (Hauziński, 2017) stanowiła synteza wybranych nurtów psychologicznych teorii rozwoju i kształtowania tożsamości oraz teorii map poznawczych. Teorie i badania skoncentrowano wokół okresu rozwojowego nazywanego wylaniającą się dorosłością, ponieważ właśnie w tym czasie część młodych ludzi podejmuje pierwszą pracę. W przypadku badanych kończących studia ponad czterdzieści procent z nich nie posiadało doświadczenia zawodowego. Dlatego skonstruowano model zależności między zmiennymi o udokumentowanym teoretycznie znaczeniu w procesie tranzycji z edukacji do pracy. Model MAW2 przedstawiony na Rycinie 1 ukazuje założone związki teo-

Ryc. 1. Struktura mapy poznawczej determinant tranzycji z edukacji do pracy. Model teoretycznych związków między tożsamością, poczuciem dorosłości, przywiązaniem do zawodu, skutecznością i decyzyjnością w karierze a postawą wobec przejścia z edukacji zawodowej do pracy (MAW2)

retyczne między kluczowymi zmiennymi psychologicznymi kształtującymi proces tranzycji (Hauziński, 2017). W modelu tym przyjęto, że przywiązanie do zawodu kształtuje się wraz ze zmianą wymiarów tożsamości następującą w okresie wczesnej dorosłości. Zmiana wymiarów tożsamości obejmuje nowe proporcje między eksploracją wstępną i w głąb a także ma związek z identyfikacją i podejmowaniem zobowiązań (Hauziński i Bańka, 2013; Hauziński, 2016). Przywiązanie do zawodu wyraża stopień dojrzałości zawodowej i odzwierciedla stabilność przekonań i planów zawodowych jednostki (Bańka, 2007). W modelu tym zmienną skuteczną w karierze uznano za zależną od przywiązania do zawodu oraz wymiarów tożsamości i poczucia dorosłości (Bańka, 2007). Taka postać fragmentu modelu znajduje teoretyczne uzasadnienie, gdyż skuteczność w karierze kształtuje się na podstawie osobistych doświadczeń życiowych, obejmujących sferę rozwoju poznawczego, społecznego i zawodowego, a jej własna ocena wyraża poziom zaufania do zdolności organizowania i egzekwowania określonego kierunku aktywności, wymagającego realizowania różnego rodzaju działań na określonym poziomie sprawności, efektywności i wydajności (Bańka, 2007, s. 207). Obejmująca szereg kompetencji skuteczność w karierze ma znaczący wpływ na znajomość własnych słabych i mocnych stron, łatwość znalezienia i podjęcia pracy, znajomość rynku pracy oraz umiejętność tworzenia i wykorzystywania planów w skutecznej realizacji celów (Bańka, 2007, 2018; Hauziński, 2012, 2013, 2015). Z kolei decyzyjność w karierze (Bańka, 2007, 2018) jako cecha działania wiązana jest z pojęciami krystalizacji kariery, dojrzałości zawodowej oraz dojrzałości do kariery. W teorii kapitału kariery Bańki (2007) analizy tej cechy działania ewoluowały od zainteresowania bezdecyzyjnością w kontekście procesu doradzania młodym dorosłym w karierze do badań decyzyjności i stworzenia narzędzia mierzącego atrybucje przyczynowe wyjaśniające domniemane przez jednostkę przyczyny sukcesów i porażek w podejmowaniu kariery zawodowej w okresie przejścia z systemu edukacyjnego na rynek pracy.

Założono, że decyzyjność w karierze jako cecha działania związana z poziomem przywiązania do zawodu może być wzmacniana przez takie wymiary tożsamości jak podejmowanie zobowiązań i identyfikacja ze zobowiązaniami a osłabiana przez poziom eksploracji, szczególnie eksploracji ruminacyjnej. Z kolei pozytywna postawa wobec tranzycji do pracy stanowi potwierdzenie gotowości do podjęcia jednego z ważnych zadań rozwojowych właściwych dorosłości (Hauziński, 2013). Wyraża się poprzez eksplorację i ocenę własnych zasobów, kompromisy w sytuacji tranzycji na rynek pracy, ocenę barier wejścia na rynek pracy oraz konsekwencje podjęcia decyzji o zatrudnieniu. Wartość postawy kształtującej między innymi skuteczność i decyzyjność w karierze oraz poczucie dorosłości. Model MAW2 został poddany empirycznej weryfikacji. Wymagało to realizacji złożonej i wieloetapowej procedury badawczej a także wykonania szeregu analiz statystycznych i modeli równań strukturalnych (Hauziński, 2017). W badaniu wykorzystano następują-

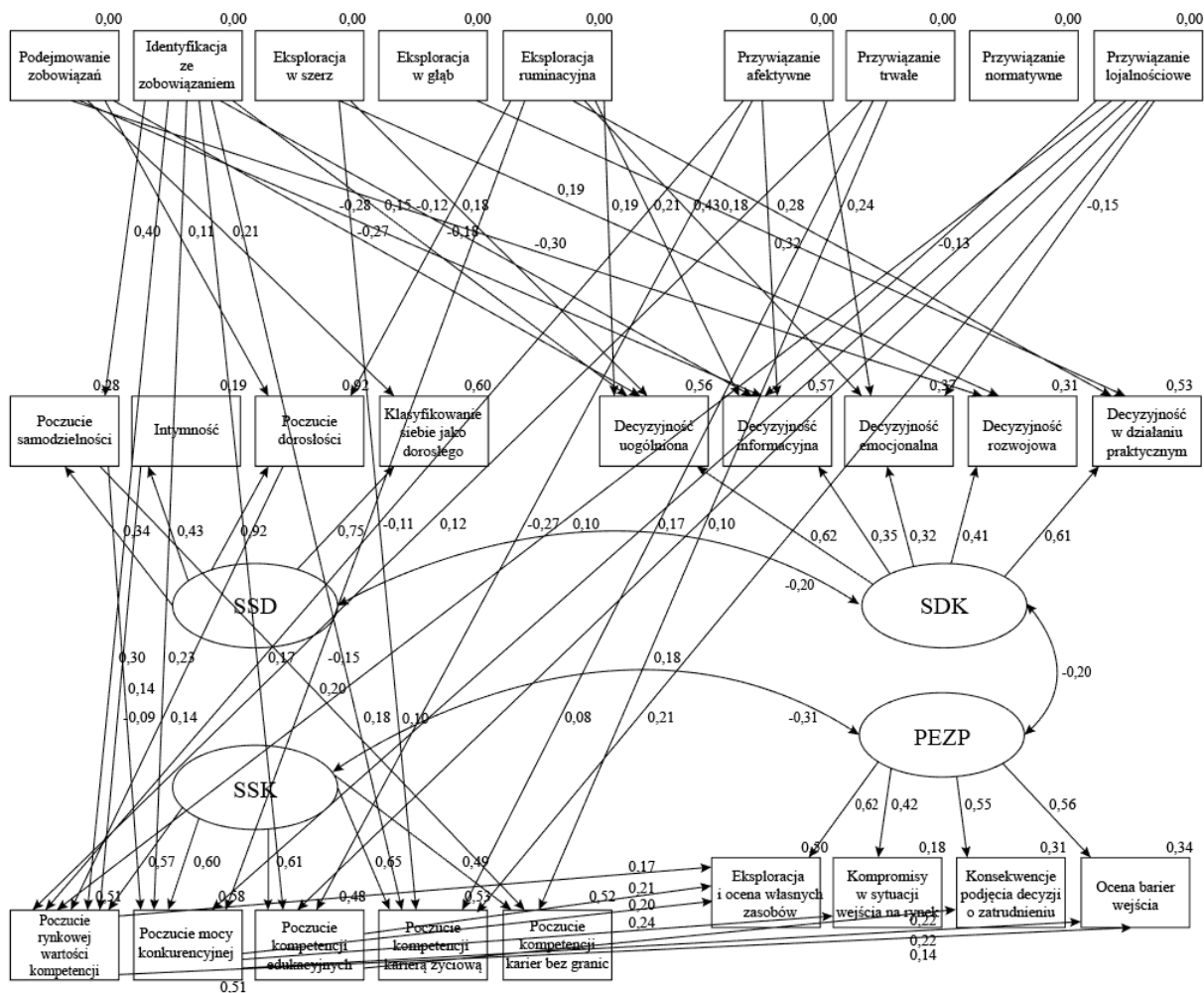
ce narzędzia badawcze: Skalę postawy wobec tranzycji z edukacji zawodowej do pracy (A. Hauziński), Skalę wymiarów rozwoju tożsamości (A.I. Brzezińska, K. Piotrowski), Skalę subiektywnej dorosłości (A.I. Brzezińska, K. Piotrowski), Skalę decyzyjności w karierze (A. Bańka), Skalę samoskuteczności w karierze (A. Bańka) oraz Skalę przywiązania do zawodu (A. Bańka). Charakterystykę psychometryczną wykorzystanych narzędzi przedstawiono m.in. w monografii Hauzińskiego (2017, s. 149-159). W badaniach przeprowadzonych w 2012 roku uczestniczyło 366 studentów poznańskich uczelni. Średnia wieku badanych wyniosła 22 lata a procent skumulowany dla wieku 25 lat przekroczył 90%. Wśród badanych było 285 kobiet i 80 mężczyzn.

Dla modelu związków między wyodrębnionymi zmiennymi przedstawionymi na Rycinie 1 sformułowano szereg pytań badawczych (Hauziński, 2017, s. 144-148) m.in. następujące pytanie badawcze: Jak istotne są związki między zmiennymi wyróżnionymi w modelu? W celu odpowiedzi na postawione pytania badawcze przeprowadzono pomiar siły i kierunku związków między zmiennymi modelu MAW2. W tym celu przeprowadzono analizy regresji po to, aby zweryfikować hipotezy oraz zredukować liczbę zmiennych wykorzystanych do konstrukcji eksploracyjnego modelu równań strukturalnych (Hauziński, 2017). Na podstawie wyników analiz regresji, wykorzystując jedynie istotne wpływy predyktorów na wskazane zmienne zależne, przeprowadzono modelowanie strukturalne w celu eksploracji modelu MAW2 i uzyskano model o strukturze ukazanej na Rycinie 2. Testując dopasowanie modelu analizowano model zagnieżdżony, gdyż nałożono na model wyjściowy ograniczenia wynikające z usunięcia z modelu zmiennych wyeliminowanych na etapie obliczeń analiz regresji. Wartość FMIN wyniosła 2.02 i jest bliższa modelowi nasyconemu, niż modelowi niezależności (12.62). Z kolei wartość statystyki testu dopasowania CMIN/DF wyniosła 2.70 przy $p < .000$. Wynik stanowi potwierdzenie hipotezy mówiącej o tym, że istnieją istotne i specyficzne wpływy wyróżnionych zmiennych w przedstawionym modelu i tworzą one strukturę umożliwiającą wyjaśnienie wybranych mechanizmów kształtujących proces przejścia z systemu edukacji na rynek pracy. N Hoeltera dla poziomu ufności 95% pokazuje wartość 155 (model niezależności uzyskał $N=34$) co również jest wskaźnikiem bliskości analizowanego modelu z modelem nasyconym.

Z kolei wartość błędu aproksymacji wyrażana miarą RMSEA wskazała akceptowalny poziom dopasowania modelu względem populacji (RMSEA=.068). Wartość PRA-TIO wyniosła .72. Wartość CFI wyniosła .89 i jest bliska modelowi nasyconemu. Wartości kryteriów AIC (1002, 42) oraz BCC (1024.35) pokazały bliskość do wartości modelu nasyconego, również kryteria ECVI i MECVI były bliskie modelowi nasyconemu (Hauziński, 2017). Uzyskane wyniki potwierdziły założenia mówiące że model wyjaśniający mechanizm przejścia z systemu edukacji na rynek pracy charakteryzuje się właściwą strukturą wyróżnionych zmiennych.

Istotność i siłę związków między zmiennymi ukazano na Rycinie 2. Podjęto szereg szczegółowych analiz parametrów modelu MAW2 (Hauziński, 2017). Analiza siły wpływu podskal Skali wymiarów rozwoju tożsamości na podskale Skali subiektywnej dorosłości dowiodła, że najsilniejszy wpływ dotyczy identyfikacji ze zobowiązaniem na poczucie samodzielności ($\beta=.40$; $p<.001$). Im wyższy poziom akceptacji podjętych zobowiązań i im bliższe są one obrazowi własnej osoby, tym większe jest przekonanie o własnej samodzielności. Stwierdzono, że podejmowanie zobowiązań wpływa dodatnio na poczucie dorosłości i klasyfikowanie siebie jako dorosłego. Zauważono, że eksploracja ruminacyjna obniża poczucie dorosłości ($\beta=-.18$; $p<.001$). Z kolei identyfikacja ze zobowiązaniem wpływa na poczucie rynkowej wartości posiadanych

kompetencji ($\beta=.30$; $p<.001$). Można przyjąć, że identyfikowanie się z podjętymi wyborami jest ważnym czynnikiem kształtującym ten aspekt skuteczności. Identyfikacja ze zobowiązaniem wzmacnia również poczucie mocy konkurencyjnej ($\beta=.23$; $p<.001$) oraz poczucie kompetencji edukacyjnych ($\beta=.17$; $p<.001$). Okazało się, że ujemny wpływ wymiaru tożsamości eksploracja ruminacyjna dotyczy samoskuteczności w karierze i co interesujące eksploracja ruminacyjna obniża wartość poczucia mocy konkurencyjnej ($\beta=-.15$; $p<.001$). Poszukiwanie nowych informacji, eksplorowanie zasobów otoczenia połączone z negatywnymi emocjami, lękiem i niepewnością, jako wyraz danego statusu tożsamości wzbudza obawy dotyczące własnych szans w efektywnym konkuroaniu z innymi. Analiza wpływów podskal DIDS/PL na podska-

Ryc. 2. Model psychologicznych determinant transycji z edukacji do pracy

le Skali decyzyjności w karierze pokazała, że najsilniejszy był wpływ podejmowania zobowiązań na decyzyjność uogólnioną ($\beta = -.27$; $p < .01$). Kolejny raz okazało się, że im wyższy jest poziom akceptacji dla dokonanych wyborów związanych z rozwojem tożsamości tym efektywnie funkcjonuje osoba w obszarze kariery edukacyjnej i zawodowej. Akceptacja wyborów sprzyja decyzyjności w karierze (Hauziński, 2017). Analiza wpływu podskal Skali subiektywnej dorosłości na podskale SSK ukazała interesującą zależność między intymnością a oceną poczucia rynkowej wartości posiadanych kompetencji ($\beta = .09$; $p < .05$). Wpływ ten chociaż jest słaby, można interpretować jako wskaźnik zależności między nieradzeniem sobie ze stworzeniem satysfakcjonującej dojrzałej relacji intymnej a oceną dotyczącą antycypowanej atrakcyjności własnej oferty wyrażanej kwalifikacjami. Z kolei identyfikacja ze zobowiązaniem wpływa na poczucie mocy konkurencyjnej ($\beta = .23$; $p < .001$) oraz poczucie kompetencji edukacyjnych ($\beta = .17$; $p < .001$). Poczucie dorosłości wpływa na poczucie rynkowej wartości posiadanych kompetencji ($\beta = .14$; $p < .001$). Podsumowując ten fragment modelu można stwierdzić, że istnieją związki między aspektami obrazu siebie jako osoby dorosłej a oczekiwaniami dotyczącymi skuteczności wynikającej z różnych zasobów i doświadczeń. Wpływy podskal Skali przywiązania do zawodu na podskale SSK są zarówno pozytywne, jak i negatywne. Przywiązanie afektywne obniża poczucie rynkowej wartości posiadanych kompetencji, jak i poczucie kompetencji edukacyjnych. Związek emocjonalny dotyczący wyobrażenia siebie w wybranym zawodzie wyraża strategię radzenia sobie polegającą na koncentracji na emocjach a nie na zmaganiu się z realnymi wymaganiami zawodowymi i obowiązkami szkolnymi. Analizie i interpretacji poddano również związki Skali skuteczności w karierze i Skali postawy wobec przejścia z edukacji zawodowej do pracy (PEZP). Trzy podskale SSK – poczucie mocy konkurencyjnej ($\beta = .24$, $p < .001$), poczucie kompetencji edukacyjnych oraz poczucie rynkowej kompetencji zarządzania karierą wpływają na podskale PEZP eksploracja i ocena własnych zasobów w sytuacji przejścia na rynek pracy. Należy przyjąć, że eksploracja i ocena własnych zasobów ulega nasileniu i znajduje potwierdzenie wówczas, gdy skuteczność w karierze jest wysoka. Na wzrost pozytywnych aspektów postawy wobec przejścia z edukacji zawodowej do pracy wpływają również takie podskale SSK, jak poczucie mocy konkurencyjnej oraz poczucie rynkowej wartości posiadanych kompetencji. Należy przyjąć, że skuteczność w planowaniu i realizacji kariery jest kształtowana na podstawie zróżnicowanych doświadczeń na rynku pracy, pracy czasowej, dorywczej oraz na podstawie porównań społecznych, jakich dokonuje osoba kończąca studia w różnych sytuacjach edukacyjnych oraz zawodowych (Hauziński, 2017).

Podsumowując przedstawione wyniki należy zauważyć, że wymiary rozwoju tożsamości oraz przywiązanie do zawodu są czynnikami kształtującymi sytuację tranzyt z edukacji do pracy. Zauważyć jednak należy, że o ile wpływ wymiarów rozwoju tożsamości dotyczy w pewnym

zakresie decyzyjności i poczucia dorosłości oraz skuteczności w karierze, to w tym układzie zmiennych nie dotyczy postawy wobec przejścia z edukacji do pracy. Zarówno założenia teoretyczne dotyczące związków między wyróżnionymi zmiennymi, jak i uzyskany model ich empirycznych wartości dowodzą, że w procesie tranzyt z edukacji do pracy znaczącą rolę odgrywają zmienne indywidualne, których treść wyraża zarówno poziom rozwoju osobistego jak i ocenę zasobów własnych i otoczenia w którym rozwój ten przebiegał. Dlatego uznano, że przedstawiona struktura zmiennych ma charakter modelu o cechach mapy poznawczej, regulującej zachowania jednostki realizującej cele (Hauziński, 2017).

MAPY POZNAWCZE JAKO DETERMINANTY DECYZJI O WYBORZE KRAJU EMIGRACJI

Jak zauważają Bańka oraz Trzeciak (2017) wyjaśnienie uwarunkowań decyzji o emigracji i wyborze kraju docelowego w związku z masową emigracją zarobkową młodych i wykształconych Polaków jest celem licznych badań. Na przykład, poziom podobieństwa wartości uznanych za cenione w kraju ewentualnej emigracji do cenionych przez osobę badaną może być jedną z przyczyn wyboru kraju emigracji (Hauziński, 2017). Emigrujący za granicę kierują się licznymi przesłankami, takimi jak brak pracy w kraju, powodzenie zawodowe znajomych już pracujących za granicą, możliwość realizacji celów kariery życiowej takich jak nauka języka, poznanie ludzi z innej kultury, otwartość na eksytywne wyzwania (Bańka, 2007, 2018). O ile wartości uznane za ważne w życiu osoby nie muszą odnosić się bezpośrednio do realiów otoczenia (Rokeach, 1968; Schwartz, 1992), o tyle ocena wartości cenionych przez innych ludzi, np. mieszkańców wybranego kraju emigracji często takie realia uwzględnia (Hauziński, 2017). Wiedza o mieszkańcach innego kraju, na przykład wybranego jako cel emigracji, zawiera szereg informacji o ich cechach i zwyczajach. Informacje te niekiedy mają charakter stereotypów a kiedy indziej ugruntowane są dogłębną ich znajomością. W badaniach (Hauziński, 2017) założono, że jedną z determinant decyzji o wyborze kraju emigracji jest umiejętność wyobrażenia sobie tego, jak skutecznie i efektywnie zrealizuje się tam założone cele. Polska tradycyjnie należy do krajów emigracyjnych (Bańka, 2018) a obecnie jest państwem o najwyższym współczynniku migracji transnarodowej. Z perspektywy indywidualnej kształtowania i realizowania planów własnej przyszłości zawodowej w ramach kariery bez granic, istotnym procesem psychologicznym jest kształtowanie własnej tożsamości. Tożsamość jako rzeczywistość dana w bezpośrednim doświadczeniu prowadzi do odtwarzania społecznie zaprogramowanego losu, przeciwko czemu niektórzy ludzie, szczególnie młodzi, buntują się, zwracając się ku rzeczywistości „ziemi obiecanej” która może być jedynie złudzeniem. Jednostka chce być podmiotem wyborów i konstruowania własnego losu. Ale konstruowanie tego losu nie dla każdego kończy się sukcesem (Bańka, 2018).

Niewiele badań odpowiada na pytania o to, jak adolescenti konstruują preferencje kontekstu środowiska i jego znaczeń, lokalacji geograficznej, jak kształtuje się ich motywacja do migracji. Według Grzymały-Kazłowskiej (2013) koncepcja zakotwiczenia społecznego umożliwia powiązanie problematyki tożsamości, adaptacji i integracji. Perspektywa ta może być przydatna w rozważaniach na temat przystosowania jednostki do zmian życiowych i funkcjonowania człowieka we współczesnym społeczeństwie. Założono (Hauziński, 2017), że pozytywna postawa wobec tranzycji na rynek pracy będzie związana z wartościami lokowanymi przez badanych nie tylko w przestrzeni geograficznej ale i w społecznej przestrzeni wartości związanych z karierą. Coraz poważniejszym zadaniem życiowym jest integracja planów kariery zawodowej z planami życiowymi w sferze osobistej i rodzinnej, uwzględniająca ponadto lokalizację geograficzną miejsca zamieszkania. Problem ten w szczególnym stopniu dotyczy wchodzących na rynek pracy ludzi młodych, absolwentów różnych stopni edukacji oraz ludzi starszych, wśród których poziom bezrobocia jest jeszcze wyższy (Bańka, 2007, 2018; Hauziński, 2017).

W sytuacjach społecznych ludzie wybierają jako znajomych takich, którzy są do nich pod pewnymi względami podobni a porównania z nimi podtrzymują pozytywną samoocenę. Teoria wartości Schwartza i Bilsky'ego (1987) zbudowana została na takich założeniach, jednak nie uwzględniała ona geograficznej mobilności osób dokonujących porównań społecznych. Pomiarowi struktury wartości służy Personalny Kwestionariusz Wartości (PVQ) (Schwartz i Bilsky, 1987). Nasiloną mobilność społeczna powoduje, że ludzie mają styczność z osobami z różnych społeczeństw i o różnych systemach wartości. Założono, że migranci poszukują takich środowisk społecznych, które kierują się zrozumiałymi i akceptowanymi przez nich wartościami i zasadami (Hauziński, 2017).

W polskiej adaptacji PVQ uzyskano dobre parametry psychometryczne poszczególnych skal, a zasada podobieństwa wartości sąsiednich i konfliktu przeciwstawnych uzyskała potwierdzenie korelacyjne (Cieciuch, 2009). Następnie Cieciuch i Zaleski (2011) przeprowadzili szereg analiz i potwierdzili uniwersalny charakter koła wartości Schwartza. Potwierdzono również treściową spójność kwestionariusza. Na przykład charakterystyka wartości przystosowanie (*conformity*) odpowiada ograniczeniu własnych dążeń i działań, które mogłyby szkodzić innym lub naruszać społeczne normy, jak posłuszeństwo, samodyscyplina, szacunek dla starszych. Tradycja (*tradition*) wyraża akceptację i szacunek wobec rytuałów i idei własnej kultury lub religii. Życzliwość (*benevolence*) oznacza troskę o dobro najbliższych, rodziny, przyjaciół, znajomych a także przyjaźń i miłość. Uniwersalizm (*universalism*) wyraża troskę o dobro wszystkich ludzi, dbałość o ochronę środowiska, sprawiedliwość, mądrość i pokój. Kierowanie sobą (*self-direction*) odpowiada niezależności w myśleniu i działaniu, kreatywność, wolność oraz autonomiczne wybieranie własnych celów. Stymulacja (*stimulation*) oznacza poszukiwanie nowości oraz

dążenie do ekscytującego i urozmaiconego życia. Hedonizm (*hedonism*) charakteryzuje się dążeniem do przyjemności, zaspokajaniem własnych, przede wszystkim organicznych potrzeb. Osiągnięcia (*achievements*) odpowiadają nastawieniu na osobisty sukces, osiągany przez demonstrację kompetencji w sposób zgodny ze społecznymi standardami (Cieciuch i Zaleski, 2011).

W badaniu przeprowadzonym w 2012 roku uczestniczyło 366 studentów poznańskich uczelni (Hauziński, 2017). Charakterystyka badanej próby pokazuje, że średnie wieku wyniosła 22 lata a procent skumulowany dla wieku 25 lat przekroczył 90%. W celu pomiaru wyobrażeń dotyczących różnic cenionych wartości między sytuacją obecną a pożądaną sformułowano dwie wersje instrukcji Personalnego Kwestionariusza Wartości (PVQ) (Schwartz i Bilsky, 1987). Instrukcja pierwsza była tożsama ze standardową wersją kwestionariusza (Hauziński, 2017). Instrukcja zmodyfikowana brzmiała następująco: jaki kraj wybrał/a byś gdybyś rzeczywiście chciał/a wyemigrować z Polski do kraju najbardziej atrakcyjnego dla Ciebie z punktu widzenia przyszłej kariery zawodowej. Po przyjeździe do wskazanego kraju emigracji zawodowej spotkasz i poznasz ludzi innych niż dotychczas. Zastanów się i ocen korzystając z poniższej listy, jak bardzo każda z tych osób byłaby lub nie była podobna do Ciebie. Zaznacz właściwą liczbę oceniając to podobieństwo. Sześciopunktowa skala ocen w obydwu przypadkach była jednakowa. Procedura badawcza (Hauziński, 2017) obejmowała m.in. pytanie o to, jak różnią się strukturą zbiory wartości charakterystycznych dla osób w ich aktualnej życiowej sytuacji od zbioru wartości w sytuacji emigracji? Postawiono hipotezę mówiącą, że struktura wartości w sytuacji wyobrażania sobie możliwości emigracji różni się od aktualnej struktury wartości, ponieważ osoby zakładające wyjazd rozważają wybór środowiska społecznego najbardziej odpowiadającego ich preferencjom. W celu odpowiedzi na tak sformułowany problem badawczy porównano dendrogramy skupień wartości w wersji standardowej oraz w wersji odnoszącej się do porównań z mieszkańcami kraju ewentualnej emigracji (Hauziński, 2017). Po obliczeniu wyników PVQ w wersji standardowej i zmodyfikowanej sprawdzono istotności różnic wartości jakie wskazali badani w sytuacji pobytu w danym kraju wobec sytuacji aktualnej. Badanych przydzielono do grup zgodnych z deklarowanym krajem emigracji. Badani wskazywali najczęściej USA (74 wskazania), Wielką Brytanię (57 wskazań) i Norwegię (47 wskazań).

Wyniki PVQ dla grupy wskazującej jako docelowy kraj emigracji USA pokazały, że średnie porównywanych wartości dla pomiaru pierwszego i drugiego różnią się w ten sposób, że wartość przystosowanie ($M=3.41$; $SD=1.05$) okazała się wyższa dla pierwszego pomiaru niż dla drugiego ($M=2.73$, $SD=1.04$). Analiza testem t dla prób zależnych wykazała, że różnica ta jest istotna statystycznie $t(73)=5.81$; $p<.001$. Wartość d Cohena = 1.48 pokazuje wysoką wielkość wpływu zmiany instrukcji, czyli skłonienia badanych do wyobrażenia sobie różnic cenionych wartości między krajem zamieszkania

a krajem emigracji. Następne analizy różnic pokazały, że średnie porównywanych wartości dla pomiaru pierwszego i drugiego różnią się istotnie w przypadku takich wartości jak hedonizm, osiągnięcia oraz siła. Dla wartości hedonizm (pomiar standardowy $M=3.13$; $SD=.90$ i zmodyfikowany $M=2.90$; $SD=1.24$) analiza testem t dla prób zależnych wykazała, że różnica ta jest istotna statystycznie $t(73)=2.06$; $p<.05$. Wartość d Cohena = .23 pokazuje niską wielkość wpływu zmiany instrukcji. Kolejną wartością istotnie różną są osiągnięcia (pomiar standardowy $M=2.33$; $SD=.92$ i zmodyfikowany $M=2.44$; $SD=1.02$) analiza testem t dla prób zależnych wykazała, że różnica ta jest istotna statystycznie $t(73)=-1.68$; $p<.01$. Różnice stwierdzono też w przypadku wartości siła (pomiar standardowy $M=3.25$; $SD=.92$ i zmodyfikowany $M=2.92$; $SD=1.15$) analiza testem t dla prób zależnych wykazała, że różnica ta jest istotna statystycznie $t(73)=1.99$; $p<.05$.

Interpretując różnice stwierdzone między wyobrażonym stopniem podobieństwa wartości cenionych w Polsce i cenionych przez mieszkańców w USA należy zauważyć, że badani różnią się oceną wartości przystosowanie, hedonizm i siła w ten sposób, że oceniają je jako bliższe w warunkach amerykańskich niż polskich. Wskazują, że napotkane osoby z uwagi na te wartości byłyby do nich bardziej podobne, niż w polskich realiach. Spośród istotnie różnych wartości jedynie wartość osiągnięcia oceniona została jako taka, z uwagi na którą podobniejsi do nich wydają się im być Polacy. W przypadku deklarujących możliwość wyjazdu do USA wartości hedonizm, osiągnięcia i siła oceniane są jako wyrażające się w zachowaniach w sposób najbardziej zbliżony do zachowań osób badanych. Ci badani lubią się bawić i niczego sobie nie odmawiać, chcą sprawiać sobie przyjemności. Chcą się dobrze prezentować innym, być docenianymi i podziwianymi. Ważne jest dla nich by być bogatym i by móc wpływać na zachowania innych (Hauziński, 2017).

Modyfikacja instrukcji PVQ i zastosowanie kwestionariusza w kontekście badania przyczyn emigracji umożliwiła uzyskanie nowych informacji. Badani którzy wskazali kraj do którego chcieliby emigrować, wskazali zarazem na wartości które są im bliskie a których deficyt obserwują wśród otaczających ich ludzi. Deklaracja wyjazdu okazuje się być próbą znalezienia podobieństw między obrazem własnej osoby a obrazem mieszkańców wskazanego kraju. Jeżeli oceny podobieństwa nie wynikają ze zdobytych doświadczeń wyjazdowych i z kontaktów z mieszkańcami wskazanego kraju to są jedynie wyrazem pragnienia, by preferowane wartości cenione były przez otaczające osoby. Można stwierdzić, że emigracja to nie tylko próba zmiany statusu materialnego i próba zapewnienia sobie szeroko rozumianego bezpieczeństwa. To przede wszystkim próba znalezienia się wśród osób o podobnej strukturze cenionych wartości a zatem zachowujących się w sposób podobny do oczekiwań osób badanych i przez nie same preferowanych. W ten sposób teoria map poznawczych znalazła zastosowanie w badaniu przyczyn decyzji migracyjnych w dużej skali środowiska (Hauziński, 2017).

MAPY POZNAWCZE ŚRODOWISKA ZAMIESZKANIA ZAGROŻONEGO PRZESTĘPCZOŚCIĄ

Dyscypliną psychologiczną w szczególności sposób ujmującą relacje i zależności pomiędzy środowiskiem fizycznym i społecznym a człowiekiem jest psychologia środowiskowa (Bańka, 2002; 2018; Bell i wsp., 2004). Do ugruntowanych w psychologii teorii wyjaśniających szczególne relacje i zależności pomiędzy człowiekiem a środowiskiem fizycznym i społecznym należy zaliczyć teorie uwypuklające regulacyjną rolę środowiska zamieszkania, teorię przywiązania do miejsca i identyfikacji ze środowiskiem zamieszkania, teorię zagęszczenia mieszkańców i poczucia stłoczenia, teorię terytorializmu a także teorie opisujące zjawisko anonimowości, zagrożeń środowiskowych i mobilności przestrzennej (Bańka, 2018). Analizy środowiska zamieszkania podejmowane są przez psychologów na kilku poziomach relacji użytkownik-środowisko. Pierwszy poziom analiz dotyczy przeżywanego przez użytkownika emocji oraz uczuć. Drugi poziom analiz dotyczy zachowań użytkowników i uwypukla funkcjonalne zróżnicowanie środowiska zamieszkania, umożliwiające realizację różnych celów, takich jak kontakty społeczne, usługi, rekreacja. Trzeci poziom analiz dotyczy wiedzy środowiskowej w tym wiedzy o środowisku zapisanej niekiedy w postaci map poznawczych (Hauziński, 2017).

Z powodu postępującej urbanizacji a także dostrzeżonego kryzysu środowiskowego badania środowisk zamieszkania prowadzone są na ogół na obszarach miejskich. Środowisko zamieszkania definiowane jest jako wyróżniony subiektywnie z całej przestrzeni miasta obszar sąsiedztwa z którym osoba się identyfikuje, w którym mieszka, realizuje różnorodne potrzeby i którego posiada umysłową reprezentację pod postacią mapy sąsiedztwa (Lee, 1973). Według Lee (1973) jednym z ważnych kryteriów różnicujących zakres sąsiedztwa było poczucie przynależności do społeczności lokalnej. Z kolei Walmsley i Lewis (1997, s. 156) wyróżnili trzy kategorie sąsiedztw. Pierwszą jest sąsiedztwo społecznych znajomości, które obejmuje obszar o granicach wyznaczonych kontaktami sąsiedzkimi w miejscu zamieszkania, gdzie wszyscy się znajdują i spotykają „na co dzień”. Drugą kategorią jest sąsiedztwo jednorodne, którego granice wyznacza jednakowy standard domów i typ rodzin je zamieszkujących. Trzecią kategorią jest jednostka sąsiedzka, która stanowi odpowiednik dzielnicy miasta w polskich warunkach. Środowisko zamieszkania posiada charakterystykę pełniącą rolę ukrytego przekazu (silent message). Wygląd i standard ulic, budynków i istniejące udogodnienia komunikują o statusie i prestiżu, o cenionych przez mieszkańców wartościach oraz o dbałości o środowisko zewnętrzne względem mieszkania. Środowisko zamieszkania wraz ze wzorami zachowań jego mieszkańców stanowi milieu.

Termin „milieu” obejmuje elementy fizyczne i niefizyczne otoczenia, elementy będące zarówno wytworem człowieka, jak i naturalnych procesów przyrodniczych, wzory zachowania, struktury myślowe, postawy i nastawienia. Milieu jako system elementów fizycznych, społecznych i umysłowych, jest w istocie rzeczy formu-

łą życia zbiorowego w określonej czasoprzestrzeni, tak jak sytuacja jest definicją życia jednostki (Bańka, 1996, s. 208). Pewne kategorie map poznawczych konstruowane są jako mentalne odwzorowanie właściwości przestrzennych i społecznych środowiska. Proces ten Downs i Stea (1973) zdefiniowali jako proces mapowania poznawczego w trakcie którego jednostka odbiera, koduje, zapamiętuje, przywołuje i dekoduje informacje o lokalizacji i atrybutach zjawisk znajdujących się w jej codziennym środowisku przestrzennym. Taka mapa poznawcza jest jednocześnie umysłowym planem zachowania, umożliwiającym zdobywanie nowych informacji o środowisku oraz umożliwiającym realizację potrzeb.

Zauważono, że jedną z przyczyn wzrostu poziomu zagrożenia przestępczością jest poczucie lęku przed zostaniem ofiarą przestępstwa (Hauziński, 2003). Lęk przed zostaniem ofiarą przestępstwa ma wiele przyczyn, jednak wśród najistotniejszych z nich wymienia się spostrzeganie wskaźników zagrożenia. Wyróżnia się dwa zasadnicze rodzaje wskaźników zagrożenia na danym obszarze: dezorganizację społeczną oraz dezorganizację przestrzenną. Przejawy dezorganizacji społecznej to spostrzegane przypadki zachowań asocjalnych. Do wskaźników dezorganizacji społecznej należy nieuprzejmość czyli słowne zaczepki, zebranina o papierosy czy drobne pieniądze, plucie na ulicę. To również takie zachowania, jak zbyt głośne słuchanie muzyki czy zakłócanie ciszy nocnej. Przejawami dezorganizacji przestrzennej są wandalizm, slumsy, śmieci, graffiti, pustostany itp. Przejawy dezorganizacji wzmacniają ogólny lęk przed potencjalnym zagrożeniem tworząc w określonym obszarze klimat strachu.

W przywołanych badaniach map poznawczych środowiska zamieszkania zagrożonego przestępczością (Hauziński, 2003) głównym problemem badawczym było określenie sposobu, w jaki młodzież strukturalizuje mapy poznawcze środowiska zamieszkania zagrożonego przestępczością. Dotychczas przyjmowano, że mapy poznawcze środowiska konstruowane są między innymi na podstawie: a) wiedzy o właściwościach architektoniczno – przestrzennych środowiska (Lynch, 1960), b) zdolności i ograniczeń poznawczych (Downs i Stea, 1973) oraz c) znajomości miejsc wyrażanej częstością kontaktu, długością czasu przebywania, łatwością przywołania nazwy miejsca (Couclelis i wsp., 1995). W omawianych badaniach (Hauziński, 2003) przyjęto, że na strukturę map poznawczych środowiska zamieszkania wpływają oceny takich właściwości środowiska, jak ocena poziomu zagrożenia przestępczością oraz ocena lęku przed zostaniem ofiarą przestępstwa. Dla problemu badawczego sformułowano trzy hipotezy główne:

1. Młodzież strukturalizuje wiedzę o środowisku zamieszkania zagrożonym przestępczością tworząc w mapach poznawczych regiony mentalne. Regiony te powstają ze wskazówek lokacyjnych środowiska zamieszkania i skupiają się wokół dwóch punktów kotwiczących – domu i szkoły.

2. Młodzież strukturalizuje wiedzę o środowisku zamieszkania zagrożonym przestępczością tworząc w mapach poznawczych regiony mentalne na podstawie punktów kotwiczących, które w sieci semantycznej są oceniane jako miejsca w wysokim stopniu zagrożone przestępczością.

3. Wysoki poziom poczucia zagrożenia przestępczością w środowisku zamieszkania jest wśród młodzieży uwarunkowany wyższymi poziomami lęku specyficznego.

Przeprowadzone badania miały dwuetapowy przebieg. Na pierwszym etapie badań wzięło udział ponad trzysta osób, mieszkańców Poznania. Badani wypełnili ankiety podając informacje o wieku, wykształceniu, płci i dzielnicy zamieszkania oraz posługując się załączoną mapą Jeźyc wskazywali miejsca znane, bezpieczne i niebezpieczne. Na podstawie wyników ankiet z wykorzystaniem planów sieci ulic (Hauziński, 2003) skonstruowano mapy dzielnicy Jeźyce wyróżniając na nich trzy rodzaje punktów orientacyjnych czyli miejsca najlepiej znane, bezpieczne oraz miejsca niebezpieczne. Na przykład miejsca niebezpieczne zdefiniowano jako takie, w którym łatwo zdaniem osoby badanej, stać się ofiarą przestępstwa. Podobnie, jak w przypadku listy miejsc najlepiej znanych, metoda zbierania danych umożliwiła wykreślenie mapy zagrożenia przestępczością na podstawie wiedzy „wspólnej” dla osób badanych. Mapy te zostały wykorzystane na drugim etapie badań.

Badania drugiego etapu objęły młodzież w wieku 15-19 lat, 282 uczniów liceum ogólnokształcącego. Każda z osób badanych otrzymała zestaw zadań eksperymentalnych. Badani rozpoczęli wykonywanie zadania od udzielenia odpowiedzi na pytania Kwestionariusza Znajomości Wskazówek Lokacyjnych. Wyniki uzyskane w badaniu KZWL umożliwiły określenie dla każdej z dziesięciu wyróżnionych wskazówek lokacyjnych poziomu znajomości, lęku specyficznego i poziomu zagrożenia przestępczością. Następnie, posługując się Arkuszem Ocen Dystansu oceniali oni dystans geograficzny w linii prostej między wyróżnionymi wskazówkami lokacyjnymi. Badani w następnej kolejności wypełniali Skalę Percepcji Zagrożenia Przestępczością. Dzięki tej metodzie zebrane zostały informacje o znaczeniu wskaźników zagrożenia przestępczością w środowisku zamieszkania. Następnie badani wypełniali Kwestionariusz Percepcji Zachowań Asocjalnych. Zabrane dane umożliwiły określenie specyfiki występujących w obrębie wskazówek lokacyjnych zachowań asocjalnych. Kwestionariusz Samooceny – arkusz Stai-x1 służył zbadaniu odczuwania „lęku jako stanu”, przeżywanego przez młodzież podczas przebywania i aktywności w środowisku zamieszkania. Na koniec badani wypełnili Skalę Wartości Rokeacha (Hauziński, 2003).

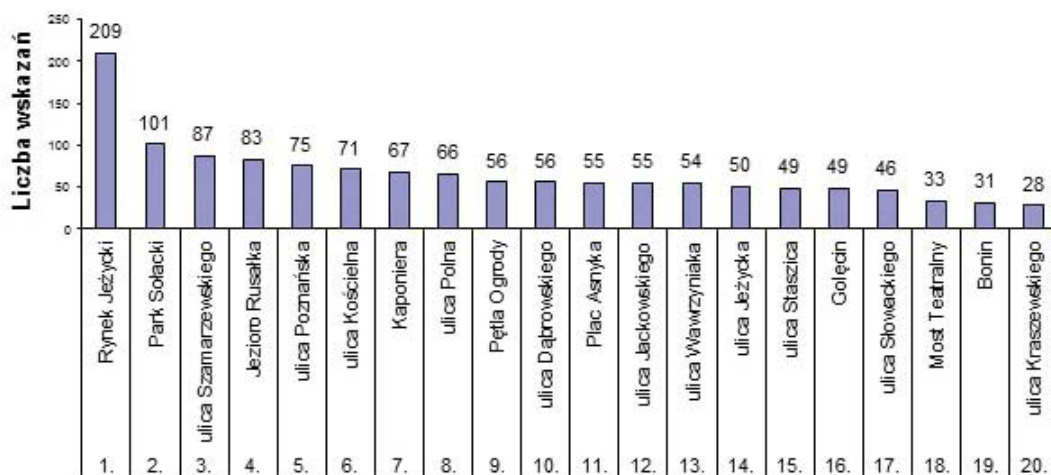
Wyniki poddano analizie, na przykład w celu odpowiedzi na pierwsze pytanie badawcze przeprowadzono analizę KZWL i na podstawie przeliczonych współczynników skupiania uzyskano dendrogram na którym wy-

różniają się dwie wyraźne grupy obiektów. W pierwszej grupie znalazły się: 1) Miejsce zamieszkania (MZ); 2) Liceum Ogólnokształcące (LO); 3) Rondo Kaponiera (RK); 4) ZOO; 5) Jezioro Rusałka (JR); 6) Akademia Rolnicza (AR), ul. Wołyńska. W grupie drugiej znalazły się: 1) Rynek Jeżycki (RJ); 2) Ogród Botaniczny (OB); 3) Skrzyżowanie ulic Dąbrowskiego i Kościelnej (SU); 4) Pętla Ogrody (PO); 5) Kino Rialto (KR); 6) Park Sołacki (PS). Hierarchię pierwszego skupienia wyznacza wysoki współczynnik znajomości miejsc. Skupienie drugie jest bardziej jednorodne. Współczynnik znajomości w przypadku drugiego skupienia charakteryzuje się znacznie niższą wartością. Inaczej mówiąc, podobieństwo miejsc ze względu na współczynnik znajomości jest mniejsze. Uzyskana struktura regionów mentalnych wyznaczona na podstawie współczynnika znajomości potwierdza hipotezę pierwszą, że miejsce zamieszkania i szkoła pełnią funkcję punktów kotwiczących i skupiają pozostałe wskazówki lokacyjne w ten sposób, że powstaje region mentalny (Hauziński, 2003).

Dalsze analizy służyły odpowiedzi na pytanie o to czy młodzież strukturalizuje wiedzę o środowisku zamieszkania zagrożonym przestępczością tworząc w mapach poznawczych regiony mentalne na podstawie punktów kotwiczących, które w sieci semantycznej są oceniane jako miejsca w wysokim stopniu zagrożone przestępczością? Aby udzielić odpowiedzi na to pytanie przeprowadzono analizę strukturalnego zróżnicowania map poznawczych poszczególnych badanych. W celu porównania indywidualnych macierzy dystansów uzyskanych na podstawie badania AOD z macierzami odległości geograficznych, zastosowano złożoną procedurę obliczeniową (Hauziński, 2003). Wyróżniono dwie skrajne, z uwagi na przeżywany poziom lęku stanu, grupy badanych a następnie uzyskane przez te grupy oraz przez poszczególne

osoby badane wyniki poddano dalszym analizom. M.in. z wykorzystaniem skalowania wielowymiarowego starano się ustalić, jakie są zniekształcenia indywidualnych ocen dystansów między wyróżnionymi miejscami na mapie Jeżyc z uwagi na przeżywany w nich przez badanych lęk. Jakościowa i ilościowa analiza wykresów ukazujących przestrzenną konfigurację oszacowań odległości ukazała, że zniekształcenia oszacowań odległości są zbliżone dla badanych bez względu na grupę. Okazało się, że czynnik służący wyodrębnieniu dwóch grup osób badanych (wysoki bądź niski „lęk jako stan”) nie różnicuje rozkładu oszacowań odległości między porównywanymi miejscami w indywidualnych mapach poznawczych. Następnie przeprowadzono skalowanie wielowymiarowe indywidualnych macierzy odległości którego wyniki dowiodły, że rozkład punktów przedstawiony na modelach odległości euklidesowej porządkowany jest przez dwa wymiary. Wymiar pierwszy odzwierciedla różnicę oszacowań odległości między miejscami. Jeden kraniec wymiaru określa zgodność a drugi niezgodność oszacowań. Wymiar drugi odzwierciedla wielkość przeszacowania odległości poznawczej względem rzeczywistej lub wielkość niedoszacowania odległości poznawczej względem rzeczywistej. Inaczej mówiąc jeden z wymiarów skalowania wymiarowego jest miarą rozbieżności ocen dystansów geograficznego i poznawczego między porównywanymi miejscami, natomiast drugi wymiar ukazuje rodzaj tej rozbieżności czyli niedoszacowanie lub przeszacowanie odległości poznawczej względem rzeczywistej.

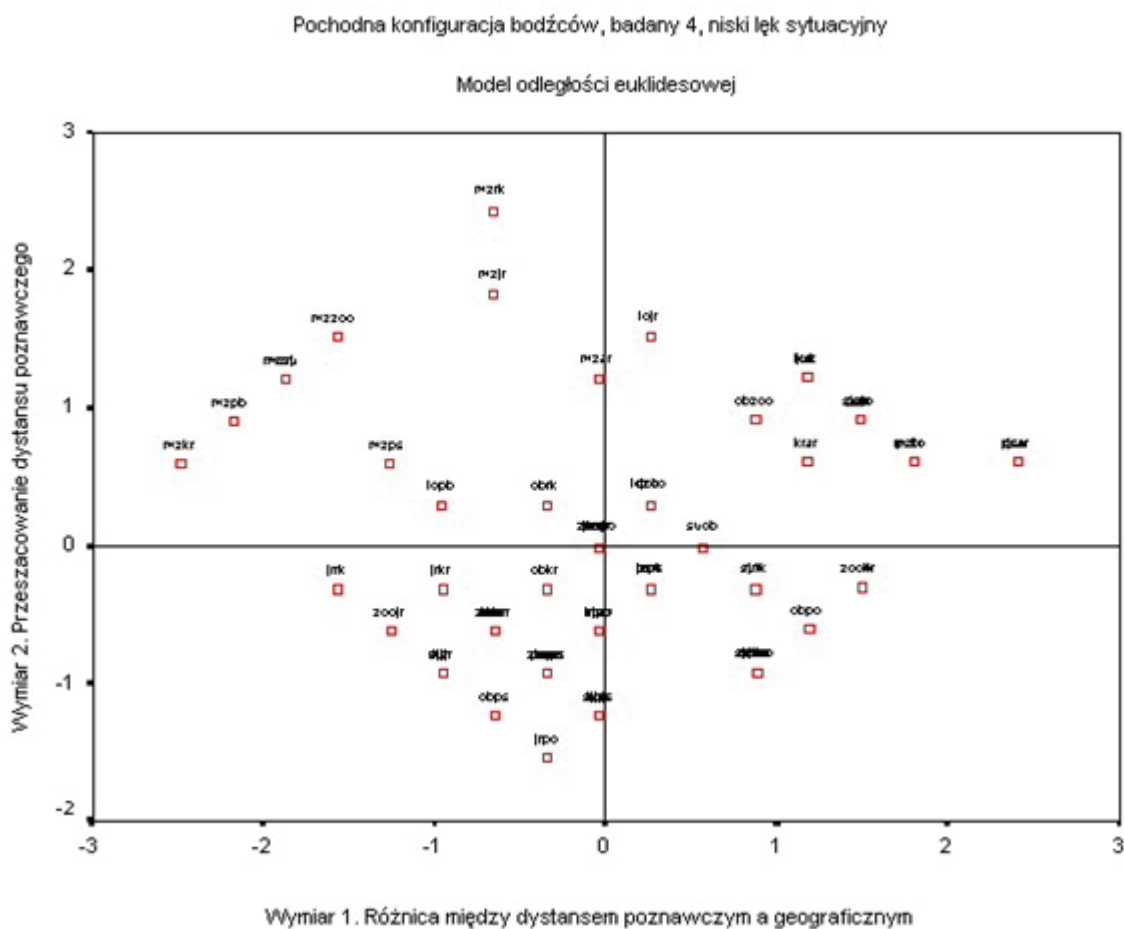
W wyniku skalowania wielowymiarowego uzyskano szereg indywidualnych struktur map poznawczych z wyróżnionymi regionami skupionymi wokół kluczowych punktów kotwiczących (Hauziński, 2003). Niektóre konfiguracje, na przykład przedstawioną na Rycinie 3 zinterpretowano w ten sposób, że zawiera ona specyficzne

Ryc. 3. Miejsca niebezpieczne w dzielnicy Jeżyce

i podobne zniekształcenia oszacowań odległości, które są większe dla odległości od „miejsca zamieszkania” do pozostałych miejsc (Hauziński, 2003). Kolejne porównania indywidualnych struktur map pokazały, że odległości miejsca zamieszkania wobec pozostałych miejsc grupują się na krańcach wymiaru różnic dystansów w ten sposób, że szacunki odległości są zarówno bardziej do siebie zbliżone (jednorodne) jak i w większym stopniu zróżnicowane niż oszacowania dystansów między pozostałymi miejscami. Powstają wtedy charakterystyczne regiony, jak zakreślony np. na Rycinie 4. Wykryto zatem grupę badanych, która szacując odległości od miejsca zamieszkania do pozostałych miejsc popełnia podobne błędy. Pojawia się pytanie o to, jakie jeszcze czynniki, prócz zniekształcenia dystansów powodują, że na wykresach oceny odległości tworzą specyficzną strukturę. W tym miejscu odwołano się do interpretacji wyników analizy skupień przeprowadzonej dla współczynnika znajomości wyróżnionych miejsc (Hauziński, 2003).

Miejsce zamieszkania cechuje najwyższa wartość współczynnika znajomości i współczynnik ten wydaje się znacząco modyfikować porządek oszacowań odległości między wyróżnionymi miejscami. Może być tak, że ocena znajomości i inne charakterystyki miejsca zamieszkania, wpływają na strukturę mapy poznawczej. Podsumowując, procedura skalowania wielowymiarowego przeprowadzona na wynikach badanych przydzielonych do dwóch grup (wyniki badanych o wysokim i niskim poziomie „lęku jako stan”), wykazała istnienie specyficznych przeszacowań lub niedoszacowań dystansów poznawczych wobec odległości geograficznych dla wyróżnionych miejsc. Zniekształcenia te w szczególny sposób dotyczą ocen odległości między miejscem zamieszkania a pozostałymi wyróżnionymi miejscami. Można przyjąć, że zgodnie z teorią przedstawioną przez Couclelis i współpracowników (1995) czynnikiem modyfikującym oszacowania dystansów poznawczych miejsca zamieszkania wobec pozostałych wskaźówek lokacyjnych środowiska jest współczynnik znajomości.

Ryc. 4. Model odległości euklidesowej dla oszacowań odległości, badany lp. 123. (4), zamieszkały na osiedlu B. Śmiałego

Właściwościami relacji podmiotu z otoczeniem umożliwiającą strukturalizację mapy poznawczej z dostępnych wskazówek lokacyjnych są czynnik znajomości wskazówek lokacyjnych oraz czynnik dystansu. Badani oceniając odległości między wyróżnionymi miejscami najlepiej znanymi, odwoływali się do wiedzy zawartej w mapie poznawczej. Szacując odległości podawali wartości stanowiące odwzorowanie mentalnych dystansów poznawczych między elementami mapy poznawczej. Dystanse te, nazywane dystansami poznawczymi, różnią się od rzeczywistych wartości odległości geograficznych między miejscami. Okazało się, że istotny wpływ na wielkość zniekształceń dystansów poznawczych względem geograficznych odgrywa czynnik znajomości miejsc. Jednocześnie należy zaznaczyć, że znajomość położenia miejsca zamieszkania względem pozostałych wskazówek lokacyjnych kształtuje rozkład oszacowań odległości między wskazówkami lokacyjnymi w sposób zgodny z hipotezą płyt tektonicznych czy szkła powiększającego (Couclelis i inni, 1995).

Wyniki analizy skupień wskazówek lokacyjnych ze względu na wielkość współczynnika znajomości, przeprowadzone na danych zebranych w Kwestionariuszu Znajomości Wskazówek Lokacyjnych oraz szczegółowe badania indywidualnych map poznawczych wyznaczanych oceną dystansów między wyróżnionymi miejscami, pozwalają potwierdzić istnienie map poznawczych środowiska zamieszkania wyznaczanych wielkością współczynnika znajomości (Hauziński, 2003). Należy do-

dać, że zauważono istnienie związku między wielkością współczynnika znajomości a wielkością zniekształcenia dystansów poznawczych względem odległości geograficznych. Porównanie regionów mentalnych wyznaczonych wskaźnikiem częstości przebywania i lęku specyficznego uzasadniło tezę mówiącą, że lęk specyficzny nie jest znaczącym regulatorem zachowania w środowisku zamieszkania. Mieszkańcy środowiska zagrożonego przestępczością nie będą unikać przebywania w tzw. „punktach lęku”, ponieważ znają te miejsca, często w nich przebywają lub zmuszeni są w nich przebywać (Hauziński, 2003). Konkluzja ta jest zbieżna z wnioskami (Nasar i Jones, 1997) dotyczącymi oceny atrakcyjności środowiska zamieszkania. Osoby utożsamiające się z miejscem zamieszkania oceniają je zazwyczaj jako bardziej atrakcyjne od innych, bardziej odległych i mniej znanych obszarów. Prawdopodobnie oceniają miejsca znane jako mniej niebezpieczne, w niższym stopniu zagrożone przestępczością niż miejsca obce.

Wnioski te potwierdzają wyniki analizy skupień przeprowadzonej na danych dotyczących oceny wielkości zagrożenia przestępczością w wyróżnionych wskazówkach lokacyjnych. Przeprowadzono analizę skupień metodą prostych połączeń dla wyróżnionych wskazówek lokacyjnych, porównując podobieństwa ocen występującego w nich zagrożenia przestępczością. Wysoki poziom poczucia zagrożenia przestępczością w środowisku zamieszkania jest wśród badanych uwarunkowany wyższymi poziomami lęku specyficznego (Rycina 5). Związek ten jest

Ryc. 5. Mapa dzielnicy Jeżyce, zbiory skupień wyznaczone podobieństwem oszacowań lęku specyficznego

istotny dla ocen dotyczących wszystkich wyróżnionych wskazówek lokacyjnych. Ponieważ każde środowisko zamieszkania jest środowiskiem zagrożonym przestępczością, na poziomie ogólnego schematu mapy poznawczej trudno wskazać zróżnicowanie struktur umysłowych wyznaczone wpływem spostrzegania zagrożenia czy lęku specyficznego. Niewielkie zróżnicowania skupień wyznaczonych wielkością lęku specyficznego można interpretować w ten sposób, że lęk jest czynnikiem różnicującym strukturę mapy poznawczej na niskim poziomie ogólności (Hauziński, 2003). Mapy poznawcze lęku są mniej zróżnicowane ze względu na odległości między wiązaniami skupień, niż mapy poznawcze znajomości wskazówek lokacyjnych. Przeżywany podczas przebywania w określonych miejscach lęk, może być jedynie wyższy lub niższy. Natomiast znajomość miejsc może być uwarunkowana ich atrakcyjnością społeczną, estetyczną, funkcjami rekreacyjnymi, usługowymi lub znaczeniem symbolicznym. Z przeprowadzonych badań wynika, że Rondo Kaponiera jest miejscem o wyższym współczynniku znajomości niż np. Rynek Jeżycki. Jednak dla Rynku Jeżyckiego współczynnik częstości przebywania jest wyższy niż dla Ronda Kaponiera. Oznacza to, że badani deklarują lepszą znajomość Ronda Kaponiera od Rynku Jeżyckiego mimo tego, że mniej często bywają na Rondzie. Jeżeli nie jest tak, że częstość przebywania bezpośrednio wpływa na znajomość miejsc, wtedy wynik powyższy, w świetle dotychczasowych doniesień z badań empirycznych, uznać należy za zaskakujący (Hauziński, 2003). Wpływ czynników znajomości, lęku i częstości przebywania w wyróżnionych wskazówkach lokacyjnych na strukturę mapy poznawczej można interpretować łącznie. Uznać można, że poznawcze mapy środowiska zamieszkania stanowią strukturę, której nadrzędną funkcją jest umożliwienie eksploracji i nawigacji w otoczeniu. Natomiast zapewnienie bezpieczeństwa jest często uwarunkowane sytuacyjnie i dlatego w strukturach poznawczych emocje powiązane są ze skryptami czy schematami aktywowanymi w odpowiednich, konkretnych sytuacjach.

Wyniki przywołanych badań (Hauziński, 2003) pokazały, że wiedza o środowiskowych wskaźnikach zagrożenia przestępczością oraz związane z określonymi miejscami uczucie lęku modyfikują strukturę mapy poznawczej środowiska zamieszkania. Badania te stanowią kolejne potwierdzenie przydatności teorii map poznawczych w badaniach zróżnicowanych problemów psychologicznych.

MAPY POZNAWCZE ZAINTERESOWAŃ

Kluczowymi pojęciami wokół których koncentruje się proces rozwoju są zainteresowania, wartości oraz zaangażowanie. Super (1972) wiązał efektywność działań z samoocena, której podtrzymanie wymaga intensywnej pracy nad sobą, samopoznania oraz precyzji w określeniu własnych deficytów i atutów. Super wyróżnił takie fazy rozwoju zawodowego, jak wzrostu, poszukiwania,

twórczości, stabilizacji i schyłku. Ewolucja teorii Supera uwidacznia proces poszerzania zakresu eksploracji problematyki determinant decyzji zawodowych i przebiegu kariery życiowej. Badania wpływu zainteresowań na decyzje edukacyjne i zawodowe przyniosły niewystarczający obraz uwarunkowań przebiegu kariery i sukcesów zawodowych co skłoniło zespół badaczy pod kierunkiem Supera do poszerzenia analizowanego zagadnienia i wykorzystania nowych narzędzi badawczych. Należy zauważyć, że oprócz terminu zainteresowania badacze (Bajcar i wsp., 2006) wykorzystują termin „preferencje zawodowe” by wskazać jeszcze inne determinanty wyboru kierunku nauki zawodu, studiów czy zawodu. Wśród teorii preferencji zawodowych wyróżnia się propozycja Hollanda (1985), której istotą było wskazanie odpowiedniości między osobowością zawodową a środowiskiem pracy (Holland, 1992). Holland (1992) twierdzi, że wybór zawodu i drogi zawodowej w ramach kultury zachodniej stanowi ważny wymiar rozwoju osobowości człowieka. Praca zawodowa jest dla wielu ludzi środkiem umożliwiającym ekspresję osobowości, sprzyjając rozwojowi i samorealizacji. Wybór zawodu nie jest reakcją oderwaną od struktury osobowości lecz jest świadomym aktem manifestacji osobowości.

Jak zauważył Savickas (1985) dokonując kwerendy badań dotyczących zainteresowań zawodowych: istniejące obecnie definicje zainteresowań, wydają się być rozbieżne i uniemożliwiają wyraźnie odróżnienie zainteresowań od innych konstruktów motywacyjnych. Hipotezy i teorie na temat pochodzenia i rozwoju zainteresowań zawodowych wydają się być nasycone kliszami, którym brakuje treści co nie pozwala na ich naukową weryfikację. Podsumowując, istniejąca literatura na temat zainteresowań zawodowych jest bardziej empiryczna niż koncepcyjna, o słabych związkach między implikacjami językowymi a definicjami operacyjnymi (Savickas, 1985).

Jedną z metod badania treści map poznawczych są szkice. Szkice stanowią odzwierciedlenie zawartości map powstałych na skutek procesu mapowania poznawczego. Mapowanie poznawcze jest procesem złożonym z serii transformacji psychologicznych, dzięki którym jednostka zbiera, magazynuje, przywołuje i dekoduje informacje na temat względnych lokalizacji oraz atrybutów rzeczy i zjawisk. Badania procesu mapowania poznawczego umożliwiają poznanie a) podstawowych przekonań ludzi o tym, jaki jest świat i co jest dla nich ważne; b) treści potrzeb orientacji o tym, gdzie są szukani ludzie i rzeczy; oraz c) procedur, zgodnie z którymi ludzie odnajdują i docierają celu w sposób łatwy, szybki i bezpieczny. W tej perspektywie środowisko życia ludzi jest pełne znaków, kierunków i wskazówek pomagających odnaleźć taką drogę która wzbudza akceptowalny poziom stresu (Hauziński, 2010).

W badaniach procesu poznawczego mapowania zainteresowań wzięło udział 15 studentów Edukacji artystycznej Politechniki Poznańskiej. Studenci otrzymali instrukcję, by przedstawili swoje zainteresowania w formie graficznej wykorzystując słowa/pojęcia i obrazy/ikony. Przedstawiane zainteresowania miały dotyczyć wy-

branego przedmiotu studiów, byłyby to zainteresowania związane ze studiowanym kierunkiem oraz samodzielnie wybrane zainteresowania osobiste. Studenci mogli wykorzystać dowolną technikę plastyczną albo mogli skorzystać z dowolnego darmowego programu do prezentacji map (Rycina 6).

Prace studentów poddano analizie formalnej/strukturalnej oraz treściowej. W zakresie analizy formalnej uwzględniano centryczność ryciny, czyli skupienie kategorii wokół pojedynczego obiektu centralnego, bądź jej rozproszenie (*fuzzy map*). Następnie ustalano liczbę poziomów hierarchii mapy i liczbę kategorii konkretnych lub z najniższego poziomu. Porównano mapy ze względu na podstawowe czynniki strukturalnej złożoności, jak liczba połączeń, proporcję połączeń (węzłów), gęstość ilość obiektów. Założono, że metoda swobodnego doboru zainteresowań ma wpływ na liczbę powiązań. Przyjęto, że obserwowany wzór połączeń między węzłami które badani łączyli bezpośrednio (elementy centralne) będzie zbliżony. Z kolei peryferyczne węzły i połączenia odgrywają mniejszą rolę w procesie decyzyjnym a ich wpływ na elementy centralne jest niebezpośredni (wpływ drugiego rzędu). Potwierdzono założenie, że poszczególne mapy różnić się będą w układzie zmiennych peryferycznych. Oceniano, jak stopień strukturalnej złożoności jest związany z obszarem centralnym map.

Wyodrębniono kluczowe czynniki decydujące o strukturze map zainteresowań, są to: a) ogólna liczba obiektów; b) odległości między poszczególnymi obiektami (miara

bliskości, metryczna); c) odległości od obiektu centralnego do obiektów niższych kategorii; d) pominięcia; e) błędy kategoryzacji; f) wielokategorialność, niejednoznaczne przyporządkowanie obiektów. Starano się ustalić miary ogólnej złożoności map, wyrażane liczbą połączeń, złożonością węzłów oraz gęstością. Ponadto sformułowano wskazówki dla analizy treści map poznawczych zainteresowań. Analiza treści może dotyczyć jej skomplikowania, wyjątkowości, specjalizacji, drobiazgowości, powszechności zainteresowań. Ponadto, badania zainteresowań dokonane z wykorzystaniem skal ocen umożliwiają dokonanie pomiaru następujących charakterystyk rycin, jak: a) łatwości wykonania (*ease of completion*); b) zaangażowanie w wykonanie zadania; c) wysiłek; d) reprezentatywność dla kierunku studiów, płci, grupy wiekowej uczestników badania (Hodgkinson i in., 2004, s. 16). Na Rycinie 6 tematem zainteresowań własnych jest sport. Centralnym obiektem mapy jest postać sportowca (węzeł typu głowa) od której wyprowadzono osiem ścieżek, w tym sześć prowadzących do takich kategorii, jak gry z piłką, sporty walki, sporty zimowe (lód), sporty wodne (woda), gimnastyka (drabinki), taniec (radio) a także dwie bezpośrednio powiązane z dyscyplinami – orientacja w terenie i wyścigi. Najniższy, trzeci poziom kategorii obejmuje poszczególne dyscypliny, na przykład w kategorii piłka są nimi siatkówka, koszykówka, hokej (wspólna kategoria ze sportami zimowymi), tenis ziemny, piłka nożna. Mapa jest uporządkowana hierarchicznie i charakteryzuje się czytelną strukturą.

Ryc. 6. Sport – zainteresowania własne studenta

Kształtowanie się i rozwój zainteresowań jak się okazuje może mieć związek z rozwojem reprezentacji przestrzennych. Bańka (1997, s. 122-123) podkreślał, że podstawową funkcją reprezentacji przestrzennych jest ułatwienie procesu umiejscawiania obiektów i siebie, oraz ułatwienie nawigacji w przestrzeni geograficznej. Reprezentacje przestrzeni organizują doświadczenia i dostarczają ram odniesienia do których mogą być włączane interpretowane informacje nieprzestrzenne. Bańka (2002, 2005) podkreślał znaczenie reprezentacji przestrzennych w organizacji osobowościowych programów działania, konstruowanych w przestrzeni mentalnej na bazie wcześniejszych interakcji z obiektem przywiązania. Reprezentacje przestrzenne jako mapy poznawcze, służą regulacji, przewidywaniu i interpretacji zachowań, myśli oraz uczuć zarówno figury przywiązania, jak i własnej osobowości.

Jednym z ważniejszych związków występujących między pojęciami, znakami lub symbolami jest układ ich hierarchicznych zależności. Istotą modeli sieciowych (dendrytowych) ukazujących interrelację pojęć (stanowiących węzły sieci) jest to, że cechy istotne dla wyższego poziomu hierarchii są automatycznie zawarte w poziomach niższych (podrzędnych), na których pojawiają się jedynie dodatkowe cechy istotne dla tego poziomu (Kurcz, 1987, s. 155-156). Im niżej w hierarchii tym więcej cech istotnych. Ze względu na ekonomię systemu cechy istotne z poziomu wyższego nie są ponownie reprezentowane na poziomie niższym, trzeba do nich dojść uaktywniając węzły nadrzędne.

Na podstawie analizy prezentowanych rycin przedstawiających zainteresowania studentów można sformułować wnioski dotyczące roli zainteresowań w procesie edukacji (Hauziński, 2016). Po pierwsze, kształtowanie zainteresowań związanych z obszarem edukacji jest ważnym celem dydaktycznym. Aspiracje studentów dotyczące nabywania wiedzy o obszarze zainteresowań wspierają ich możliwości wykształcenia profesjonalnych kompetencji. Po drugie, mapy poznawcze zainteresowań, jako narzędzie oceny złożoności i uporządkowania wiedzy kierunkowej, stanowią efektywne źródło informacji o aktualnym stanie wiedzy studentów. Mapowanie jako technika rysunkowego przedstawienia wiedzy związanej z obszarem zainteresowań umożliwia określenie stopnia strukturalizacji wiedzy, jej kompletności, zakresu i precyzji wiązania w kategorii. W przypadku stwierdzenia rozbieżności między wykonaniem mapy a oczekiwanym jego poziomem ułatwia natychmiastową korektę stwierdzonych deficytów. Po trzecie, mapowanie jest stosunkowo atrakcyjną metodą uczenia się a prezentacja prac na forum grupy może stanowić interesującą możliwość korzystnej autoprezentacji studenta (Hauziński, 2016).

WNIOSKI

W artykule przywołano przykłady czterech badań w których postawione problemy badawcze zainspirowane zostały studiami nad teoriami map poznawczych. Na przykład badania struktury map poznawczych w transycji z edukacji do pracy polegały między innymi na pomiarze siły związków między postawą wobec transycji z edukacji zawodowej do pracy, wymiarami rozwoju tożsamości, poczuciem subiektywnej dorosłości, decyzywnością oraz samoskutecznością w karierze i przywiązaniem do zawodu. Wyróżnione zmienne weryfikowane były w licznych badaniach a ich rola w okresie wylaniającej się dorosłości została potwierdzona. Model przedstawiony na Rycinie 2 stanowi znaczące uzasadnienie szeregu hipotez podnoszących problem zasobów jednostkowych i ich roli w procesie transycji z edukacji do pracy. Przedstawiona konfiguracja związków między zmiennymi może zostać zaklasyfikowana jako poznawcza mapa sytuacji transycji z edukacji do pracy. Zawiera bowiem indywidualne charakterystyki wiedzy o sobie i własnym potencjale skonfrontowane z cechami sprawnościowymi działania. Wyniki badań uwarunkowań decyzji migracyjnych przeprowadzone z wykorzystaniem założeń teorii wartości ukazały, że wybór kraju emigracji może zależeć od oceny stopnia podobieństwa emigranta do mieszkańców wybranego kraju. Na szczególną uwagę zasługuje kierowanie się przez emigranta preferencjami wartości. Emigrant chce znaleźć się wśród ludzi którzy szczególnie cenią te wartości, które on sam preferuje. Można przypuszczać, że ludzie posiadają i wykorzystują mapy poznawcze charakterystyk społecznych mieszkańców różnych krajów świata. Z kolei badania procesu strukturalizacji wiedzy o środowisku zamieszkania ukazały zniekształcenia map poznawczych z uwagi na czynnik znajomości miejsc a także ich specyficzną strukturę wyznaczoną poczuciem lęku przed zostaniem ofiarą przestępstwa. Badania map poznawczych zainteresowań dostarczyły dowodów na znaczenie hierarchizacji wiedzy w procesie uczenia się.

W każdym z przywołanych badań (Hauziński, 2017, 2016, 2003) punkt wyjścia stanowiły założenia odnoszące się do teorii map poznawczych. Przekonania i wartości zawarte w mapach poznawczych mają charakter jednostkowy. Mogą one być również analizowane w postaci zagregowanej tak, by dostarczać informacji o określonych grupach osób badanych. Współczesne metody analiz statystycznych pozwalają na wykrycie nowych funkcji regulacyjnych map poznawczych, jak miało to miejsce w przypadku analizy transycji z edukacji do pracy. Choć badania map poznawczych mają w psychologii długą historię nadal stanowią inspirujący obszar rozważań teoretycznych. Pojawiające się nowe stanowiska teoretyczne i definicje mapy poznawczej powodują, że wzrasta ilość wyników badań integrujących wiele dziedzin psychologii (Hauziński, 2017). Mapy poznawcze wykorzystywane są w obszarach psychologii rozwoju, poznawczej, społecznej i środowiskowej a niesłabnące nimi zainteresowanie prowadzi ich wartości teoretycznej i wyjaśniającej.

LITERATURA

- Axelrod, R. (1976). *Structure of decision: the cognitive maps of political elites*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bajcar, B., Borkowska, A., Czerw, A., Gąsiorowska, A., Nosal, C. S. (2006). Psychologia preferencji i zainteresowań zawodowych. Przegląd metod i teorii. *Zeszyty Informacyjno Metodyczne Doradcy Zawodowego*, 34, 1-112
- Bańka, A. (1996). *Psychopatologia pracy*. Poznań: Wydawnictwo Gemini S.c.
- Bańka, A. (1997). *Architektura psychologicznej przestrzeni życia. Behawioralne podstawy projektowania*. Poznań: Gemini S. C.
- Bańka, A. (2002). Społeczna psychologia środowiskowa. W: J. Brzeziński (red.). *Wykłady z psychologii, tom 9*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Bańka, A. (2005). Jakość życia a jakość rozwoju. Społeczny kontekst płci, aktywności i rodziny. W: A. Bańka (red.), *Psychologia jakości życia* (s. 11-78). Poznań: Wyd. Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
- Bańka, A. (2007). *Psychologiczne doradztwo karier*. Poznań: PRINT-B.
- Bańka, A., Trzeciak, W. (2017). *Rozwój myśli i profesjonalizacji poradnictwa zawodowego: tropy, dokonania, perspektywy*. Warszawa; Poznań: Wydawnictwo Stowarzyszenia Psychologia i Architektura; Katowice Uniwersytet SWPS.
- Bańka, A. (2018). *Psychologia środowiskowa jakości życia i innowacji społecznych*. Poznań – Katowice: Wydawnictwo SPiA i Uniwersytet SWPS.
- Bell, P.A., Greene, T.C., Fisher, J.D., Baum, A. (2004). *Psychologia środowiskowa*. Gdańsk: GWP.
- Cieciuch, J. (2009). Value priorities and structure in adolescence and early adulthood in 19 European countries. W: W. Zagórska, J. Cieciuch, D. Buksik (red.), *Axiological aspects of development in youth* (s. 47-72). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Cieciuch, J., Zaleski, Z. (2011). Polska adaptacja Portretowego kwestionariusza wartości Shaloma Schwartza. *Czasopismo Psychologiczne*, 17, 2, 251-262.
- Couclelis, H., Golledge, R.G., Gale, N., Tobler, W. (1995). Exploring the anchor-point hypothesis of spatial cognition. W: D. Canter (red.), *Readings in environmental psychology. Urban cognition* (s. 37-60). Londyn: Academic Press.
- Downs, R. M., Stea, D. (1973). *Maps in minds: Reflections on cognitive mapping*. New York: Harper and Row, Publishers.
- Erikson, E. H. (2012). *Dopełniony cykl życia*. Gliwice: Wydawnictwo Helion.
- Grzymała-Kazłowska, A. (2013). Od tożsamości i integracji do społecznego zakotwiczenia – propozycja nowej koncepcji teoretycznej. *CMR Working Paper*, 64, 1-18. Warszawa: UW.
- Hauziński, A. (2003). *Mapy poznawcze środowiska zamieszkania zagrożonego przestępczością*. Poznań: Wydawnictwo Stowarzyszenia Psychologia i Architektura.
- Hauziński, A. (2010). Ewolucja pojęcia mapy poznawczej w psychologii. Przegląd badań dotyczących hierarchii planów i celów działania. *Czasopismo Psychologiczne*, 16, 275-288.
- Hauziński, A. (2012). Założenia teoretyczne, konstrukcja i struktura czynnikowa Skali Przejścia z Edukacji Zawodowej do Pracy (PEZP). *Czasopismo Psychologiczne*, 2, 247-254.
- Hauziński, A. (2013). Psychologiczne mechanizmy procesu przejścia z edukacji zawodowej do pracy. *Kultura i Edukacja*, 1, 49, 169-188.
- Hauziński, A. (2015). Przywiązanie do zawodu a postawa wobec przejścia z systemu edukacji zawodowej do pracy. W: T. Chirkowska-Smolak, J. Grobelny (red.), *Człowiek na rynku pracy. Wyzwania i zagrożenia* (s. 87-95). Warszawa: Wydawnictwo Libron.
- Hauziński, A. (2016). Mapy poznawcze zainteresowań. *Czasopismo Psychologiczne – Psychological Journal*, 22, 2, 237-251.
- Hauziński, A. (2017). *Mapy poznawcze w procesie tranzycji rozwojowej z edukacji zawodowej do pracy*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych.
- Hauziński, A., Bańka A. (2013). Struktura i własności psychometryczne Skali Przywiązania do Zawodu (SPZ). *Czasopismo Psychologiczne*, 2, 327-343.
- Hodgkinson, G.P., Maule, A.J., Bown, N.J. (2004). Casual cognitive mapping in the organizational strategy field: a comparison of alternative elicitation procedures. *Organizational Research Methods*, 7, 1, 3-26.
- Holland, J. (1985). *Making vocational choices: a theory of vocational personalities and work environments*. Englewood Cliffs: Prentice Hall
- Holland, J.L. (1992). *Making vocational choices. A theory of vocational personalities and work environments*. Odessa FI: Psychological Assessment Resources.
- Kurcz, I. (1987). *Język a reprezentacja świata w umyśle*. Warszawa: PWN.
- Lee, T.R. (1970). Urban neighbourhood as a socio-spatial schema. W: H.M. Proshansky, W.H. Ittelson, L.G. Rivlin (red.), *Environmental psychology. Man and his physical setting*. New York: Holt, Reinhart, Winston.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Nasar, J.L., Jones, K. M. (1997). Landscapes of fear and stress. *Environment and Behavior*, 29, 5, 291-323.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes, and values: A theory of organization and change*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Savickas, M. L. (1985). Identity in vocational development. *Journal of Vocational Behavior*, 27, 329-337.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical Advances and empirical tests in 20 countries. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, 25 (s. 1-65). London: Academic Press.
- Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1987). Toward a psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 550-562.
- Super, D.E. (1972). *Psychologia zainteresowań*. Warszawa: PWN.
- Tolman, E.C. (1932). *Purposive behavior in animals and men*. New York: Appleton-Century.
- Walmsley, D.J., Lewis, G.J. (1997). *Geografia człowieka: podejścia behawioralne*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.

